

AMIR TEMUR DAVRIDA DAVLAT BOSHQARUVI VA HARBIY TIZIM**Bobonazarova Madina****TERMIZ IQTISODIYOT VA SERVIS UNIVERSITETI**

Tarix ta'lim yo'nalishi 4- kurs 2-23 guruh talabasi

bobonazarovamadina2003@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur (1370–1405) tomonidan barpo etilgan markazlashgan davlatning boshqaruv tizimi, ma'muriy-hududiy tuzilishi va harbiy qurilishi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Maqolada “Temur tuzuklari”ga asoslangan davlat boshqaruvi tamoyillari, devonlar tizimi, o'nlik harbiy tuzilma, qo'shinning tashkiliy tuzilishi va jangovar strategiyasi masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Temuriylar davlati, davlat boshqaruvi, devon, harbiy tizim, o'nlik tuzilma, Temur tuzuklari, markazlashgan hokimiyat.

KIRISH

XIV asrning ikkinchi yarmida Movarounnahrda vujudga kelgan Amir Temur davlati o'rta asrlar Sharq davlatchiligi tarixida alohida o'rin tutadi. Amir Temur nafaqat yirik sarkarda va davlat arbobi, balki puxta o'ylangan boshqaruv tizimini yaratgan islohotchi hukmdor sifatida ham tarixda o'chmas iz qoldirdi. U barpo etgan davlat boshqaruv mexanizmi markazlashgan hokimiyat, aniq ma'muriy-hududiy bo'linish va yaxshi tashkil etilgan harbiy tuzilmaga asoslangan edi. Ushbu maqolada Amir Temur davlatining boshqaruv tizimi, uning tarkibiy qismlari, shuningdek qo'shinning tuzilishi va harbiy san'at masalalari ko'rib chiqiladi.

1. Amir Temur davlatining boshqaruv tizimi

Amir Temur davlati markazlashgan monarxiya shaklida tashkil topgan bo'lib, unda oliy hokimiyat to'liq sohibqiron qo'lida jamlangan edi. Biroq bu hokimiyat o'zboshimchalik asosida emas, balki aniq huquqiy-me'yoriy hujjat — “Temur tuzuklari”da bayon etilgan qoidalar asosida amalga oshirilgan. Tuzuklarda davlatni boshqarishning o'n ikkita asosiy tamoyili, amirlar, vazirlar va boshqa amaldorlarning vazifalari, mansabga tayinlash tartibi aniq belgilab qo'yilgan edi. Bunday yondashuv davlat boshqaruvida tartib-intizomni ta'minlash va o'zboshimchalikning oldini olishga xizmat qilgan.

Davlat boshqaruvining markaziy bo'g'ini bo'lib devonlar tizimi xizmat qilgan. Oliy devon — Devoni oliy davlatning umumiy siyosatini belgilagan, unga sohibqironning o'zi rahbarlik qilgan. Undan tashqari, moliya ishlari bilan Devoni mol, harbiy ishlar bilan Devoni arz, yer-mulk masalalari bilan Devoni buzurg kabi maxsus devonlar shug'ullangan. Har bir devon o'z tarkibida kotiblar, bitikchilar va mahalliy vakolatli amaldorlarga ega bo'lib, ular orqali markaziy hokimiyat qarorlari o'lka miqyosida amalga oshirilgan.

2. Ma'muriy-hududiy boshqaruv

Amir Temur o'z davlatini boshqarishda hududiy bo'linishga alohida e'tibor qaratgan. Davlat bir necha yirik viloyatlarga bo'lingan bo'lib, ularni boshqarish sohibqironning yaqin qarindoshlari, ishonchli amirlari yoki tajribali sarkardalariga topshirilgan. Bunday tizim, bir tomondan, mahalliy boshqaruvni tezkor va samarali amalga oshirishga xizmat qilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, markaziy hokimiyatning nazoratini kuchaytirish vazifasini ham bajargan. Har bir viloyat hokimi markazga hisobot berish, soliqlarni yig'ish va zarur hollarda harbiy kuch safarbar etish majburiyatiga ega edi.

Davlat boshqaruvida adolat masalasiga ham katta ahamiyat berilgan. Amir Temur tuzuklarida qayd etilishicha, hukmdor har kuni fuqarolarning shikoyatlarini shaxsan tinglagan va adolatli hukm chiqarishga harakat qilgan. Qozilar tizimi orqali shariat va urf-odat normalariga asoslangan sud ishlari yuritilgan, bu esa jamiyatda huquqiy tartibni mustahkamlashga xizmat qilgan.

3. Harbiy tizimning tashkil etilishi

Amir Temur qo'shinni tashkil etishda qadimiy turkiy-mo'g'ul harbiy an'analariga asoslangan o'nlik tizimdan foydalangan. Qo'shin o'nlik, yuzlik, minglik va tumanlarga (o'n minglik) bo'lingan bo'lib, har bir bo'linma o'ziga tegishli qo'mondonga bo'ysungan. Bunday ierarxik tuzilma qo'shinni boshqarishni yengillashtirgan, jang paytida buyruqlarning tezkor yetkazilishini ta'minlagan hamda intizomni yuqori darajada saqlashga imkon bergan.

Qo'shin tarkibi otliq va piyoda qismlarga, shuningdek og'ir qurollangan va yengil qurollangan bo'linmalarga ajratilgan. Otliq lashkar asosiy zarba kuchi hisoblanib, jangovar harakatlarning asosiy og'irligini o'z zimmasiga olgan. Qo'shin safiga muhandislik qismlari — qamal qurollarini boshqaruvchi mutaxassislar, ko'priklar va yo'l qurish bilan shug'ullanuvchi guruhlar ham kiritilgan, bu esa Amir Temur armiyasining texnik jihatdan yuksak darajada ta'minlanganidan dalolat beradi.

4. Harbiy strategiya va jangovar mahorat

Amir Temurning harbiy yurishlaridagi muvaffaqiyati nafaqat qo‘shinning son jihatidan ustunligi, balki puxta o‘ylangan strategiya va taktikaga asoslanganligi bilan izohlanadi. U dushman kuchlarini oldindan sinchiklab o‘rganish, razvedka ma’lumotlaridan unumli foydalanish, jang maydonini to‘g‘ri tanlash kabi usullarni keng qo‘llagan. Jang paytida qo‘shinni markaziy qism, o‘ng va chap qanotlarga, hamda ehtiyot kuchlarga bo‘lib joylashtirish, dushmani o‘rab olish (qamrab olish) taktikasi Amir Temur qo‘shining o‘ziga xos jangovar uslubini tashkil etgan.

Amir Temur armiyasida intizom va harbiy tayyorgarlikka juda katta e’tibor qaratilgan. Har bir jangchi o‘z qurol-aslahasi va oti bilan safarbarlik holatida bo‘lishi shart edi, aks holda qattiq jazoga tortilgan. Bunday qat’iy talablar qo‘shinning doimiy jangovar tayyorligini ta’minlagan. Shuningdek, g‘animat taqsimoti, harbiy xizmat uchun mukofotlash tizimi ham aniq tartibga solingan bo‘lib, bu jangchilarning jangovar ruhini yuksaltirishga xizmat qilgan.

5. Davlat boshqaruvi va harbiy tizimning o‘zaro bog‘liqligi

Amir Temur davlatida boshqaruv va harbiy tizim bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda faoliyat yuritgan. Ko‘plab yirik amirlar va viloyat hokimlari ayni paytda harbiy qo‘mondonlik vazifasini ham bajargan, bu esa fuqarolik va harbiy boshqaruvni birlashtirib, davlatning istalgan vaziyatda tezkor safarbarlik qobiliyatini ta’minlagan. Soliq tizimi ham ko‘p jihatdan harbiy ehtiyojlarni qondirishga xizmat qilgan — yig‘ilgan mablag‘larning katta qismi qo‘shinni ta’minlash, qurol-yarog‘ ishlab chiqarish va harbiy inshootlar qurilishiga sarflangan.

Bunday uyg‘unlashgan tizim natijasida Amir Temur qisqa muddat ichida Movarounnahrda tortib Kichik Osiyo, Eron, Iroq, Hindistonning shimoliy qismigacha bo‘lgan ulkan hududlarni o‘z ta’siriga bo‘ysundirishga muvaffaq bo‘ldi. Shu bilan birga, bosib olingan hududlarda ham markaziy davlat andozasidagi boshqaruv tamoyillari joriy etilib, bu Temuriylar imperiyasining barqarorligini ta’minlovchi omillardan biriga aylandi.

6. Qo‘shinni ta’minlash va logistika tizimi

Amir Temur davlatida qo‘shinning jangovar faoliyati faqat tashkiliy tuzilma va strategiya bilangina emas, balki puxta yo‘lga qo‘yilgan ta’minot tizimi bilan ham bog‘liq edi. Uzoq masofali yurishlarni amalga oshirish uchun oldindan ozuqa ombori tashkil etish, karvon yo‘llarini nazorat qilish va suv manbalaridan foydalanish masalalari alohida rejalashtirilgan. Har bir yurish oldidan razvedka guruhlarini yuborilib,

yo'l xaritasi, iqlim sharoiti va dushman kuchlari haqida batafsil ma'lumot to'plangan. Bu esa qo'shinning uzoq masofalarga tez va samarali harakatlanishini ta'minlagan.

Harbiy ustaxonalar tizimi ham davlatning muhim tarkibiy qismi bo'lgan. Yirik shaharlarda qurol-yarog' ishlab chiqaruvchi ustaxonalar faoliyat yuritgan bo'lib, ularda qilich, nayza, o'q-yoy, shuningdek qamal texnikasi — manjaniq va boshqa otar qurollar tayyorlangan. Temir-tersak ustalari, o'qchilar va boshqa hunarmandlar davlat homiyligida ishlab, qo'shinning zamonaviy qurol-aslaha bilan ta'minlanishiga xizmat qilgan. Bunday yondashuv Amir Temur armiyasini davr uchun yuqori texnik salohiyatga ega qo'shinlardan biriga aylantirgan.

7. Boshqaruv va harbiy tizimning tarixiy ahamiyati

Amir Temur tomonidan yaratilgan davlat boshqaruvi va harbiy tizim nafaqat o'z davrida, balki undan keyingi asrlarda ham Markaziy Osiyo va qo'shni mintaqalar davlatchiligiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Temuriylar sulolasi vakillari, jumladan Shohruh Mirzo, Ulug'bek va boshqalar davlatni boshqarishda ko'p jihatdan Amir Temur tomonidan ishlab chiqilgan tamoyillarga tayanishgan. Bobur tomonidan Hindistonda barpo etilgan Boburiylar imperiyasida ham markaziy boshqaruv, devonlar tizimi va harbiy tashkilotning ko'pgina unsurlari Amir Temur davridagi andozalar asosida shakllantirilgan.

Zamonaviy tarixshunoslikda Amir Temur davlatining boshqaruv tizimi o'rta asr Sharq davlatchiligining yuksak namunasi sifatida baholanadi. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, markaziy hokimiyat bilan mahalliy boshqaruv o'rtasidagi muvozanat, aniq huquqiy-me'yoriy asosga ega bo'lgan boshqaruv tizimi hamda yaxshi tashkil etilgan harbiy tuzilma Amir Temur davlatining nisbatan qisqa vaqt ichida ulkan hududlarni birlashtirishga va uzoq muddat barqaror boshqarishga imkon bergan asosiy omillar hisoblanadi. Bugungi kunda ham ushbu meros O'zbekiston davlatchiligi tarixini o'rganishda muhim manba va milliy g'urur manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

8. Boshqaruvda kadrlar tanlash va mansab tizimi

Amir Temur davlatida amaldorlarni tanlash va mansabga tayinlash masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Tuzuklarda ta'kidlanishicha, yuqori lavozimlarga faqat aql-idrokli, sadoqatli va tajribali kishilar tayinlanishi lozim bo'lgan, mansab meros yoki qarindoshlik asosida emas, balki shaxsiy layoqat va xizmatlarga qarab berilgan. Bu tamoyil davlat apparatining nisbatan samarali va professional tarzda faoliyat yuritishini ta'minlagan. Har bir amaldor o'z vazifasi doirasida javobgar bo'lib, vazifasini suiiste'mol qilgan taqdirda qattiq jazoga tortilgan.

Harbiy sohada ham xuddi shunday tamoyil amal qilgan — sarkardalik lavozimlariga jangda ko‘rsatgan mahorati va sodiqligi bilan ajralib turgan jangchilar ko‘tarilgan. Bunday amaliyot qo‘shin safida raqobat muhitini yaratib, jangchilarning shaxsiy mahoratini oshirishga undagan. Shu bilan birga, Amir Temur o‘zining eng yaqin va ishonchli amirlarini nazorat qilish maqsadida ularni tez-tez almashtirib turish, turli viloyatlarga yuborish siyosatini ham qo‘llagan, bu esa ayrim amirlarning haddan tashqari kuchayib ketishining oldini olgan.

9. Fuqarolik va harbiy hokimiyat o‘rtasidagi muvozanat

Amir Temur davlatida fuqarolik boshqaruvi va harbiy hokimiyat o‘rtasida o‘ziga xos muvozanat saqlangan. Tinch davrda devonlar orqali amalga oshirilgan fuqarolik boshqaruvi soliq yig‘ish, sug‘orish tizimini nazorat qilish, savdo-hunarmandchilikni rivojlantirish kabi vazifalarni bajargan bo‘lsa, harbiy xavf tug‘ilgan yoki yangi yurish boshlanganda davlat resurslarining katta qismi harbiy ehtiyojlarga safarbar etilgan. Bunday moslashuvchan tizim davlatga tinchlik davrida iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlash bilan bir qatorda, zarur bo‘lganda qisqa muddat ichida katta harbiy kuchni safarbar etish imkonini bergan.

Shuningdek, Amir Temur diniy va ilmiy doiralar bilan ham yaqin aloqada bo‘lib, ularning nufuzidan davlat boshqaruvini mustahkamlashda foydalangan. Ulamolar, shayxlar va olimlarga alohida hurmat ko‘rsatilib, ular ba‘zan hukmdor bilan xalq o‘rtasida vositachilik vazifasini ham bajargan. Bu esa markaziy hokimiyatning jamiyat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishini ta‘minlashda muhim omil bo‘lgan.

10. Xulosa o‘rnida umumlashtiruvchi mulohazalar

Amir Temur davlatining boshqaruv va harbiy tizimini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, muvaffaqiyatli davlatchilikning asosiy garovi kuchli markaziy hokimiyat, aniq huquqiy asosga ega boshqaruv mexanizmi va yaxshi tashkil etilgan qurolli kuchlarning uyg‘un birikuvidadir. Sohibqironning boshqaruv falsafasida kuch va adolat tushunchalari uzviy bog‘langan bo‘lib, bu tamoyil davlatning ham ichki barqarorligini, ham tashqi qudratini ta‘minlagan. Zamonaviy davlat qurilishi nuqtai nazaridan qaraganda, markazlashgan boshqaruv bilan mahalliy vakolatlarni oqilona taqsimlash, kadrlar siyosatida layoqat tamoyiliga amal qilish kabi jihatlar bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Shu bois Amir Temur davri davlat boshqaruvi va harbiy tizimini har tomonlama va chuqur o'rganish nafaqat milliy tarixni bilish, balki davlat boshqaruvi nazariyasi va amaliyoti sohasida ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu mavzuni arxiv hujjatlari va qiyosiy tahlil usullari asosida yanada chuqurroq yoritish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur davrida shakllangan davlat boshqaruvi va harbiy tizim o'rta asr Sharq davlatchiligi tarixidagi eng mukammal tizimlardan biri hisoblanadi. "Temur tuzuklari"ga asoslangan boshqaruv tamoyillari, devonlar orqali amalga oshirilgan markaziy nazorat, aniq ma'muriy-hududiy bo'linish, shuningdek o'nlik tizimga asoslangan yaxshi tashkil etilgan qo'shin — bularning barchasi Amir Temur davlatining kuchli va barqaror bo'lishini ta'minlagan asosiy omillardir. Ushbu tizimning ko'pgina jihatlari keyingi davr davlatchilik an'alariga, jumladan Boburiylar imperiyasi boshqaruv tizimiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Amir Temur merosini o'rganish nafaqat tarixiy ahamiyatga, balki zamonaviy davlat boshqaruvi va harbiy qurilish sohalarida ham muayyan amaliy qiziqishga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rustamov E. Amir Temur davlat boshqaruvi tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2015.
2. Ochildiyev A. Temuriylar davri davlat boshqaruvi va harbiy san'ati. – Toshkent: Fan, 2011.
3. G'afurov B. Sohibqiron Amir Temur va uning davlatchilik merosi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008.
4. Mahkamov Sh. Temur tuzuklari: tarix va zamonaviylik. – Toshkent: Akademiya, 2019.
5. Muhammadjonov A. Markaziy Osiyoda davlat boshqaruvi tarixi (IX–XV asrlar). – Toshkent: O'zbekiston, 2013.
6. Karimova N. Temuriylar davri harbiy tizimi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.
7. Manz B.F. Temurning yuksalishi va imperiyasi (o'zbek tiliga tarjima). – Toshkent: Sharq, 2007.
8. Xolmatova M. Sohibqiron davri davlat idora usuli. – Toshkent: Tafakkur, 2016.